

NÁVRAT K PSYCHOLOGII LITERATURY SKRZE PEČLIVÉ ČTENÍ

Donna Tussing Orwin: *Consequences of Consciousness.* Turgenev. Dostoevsky. Tolstoy. Stanford University Press 2007.

Autorka je profesorkou ruské literatury na Katedře slavistiky univerzity v kanadském Torontu, v podstatě je kanadsko-americkou odbornicí na Lva Tolstého; její kniha *Tolstoy's Art and Thought 1847-1880* (1993) získala zvláštní cenu, editovala *The Cambridge Companion to Tolstoy* (2002), osm let vydávala *Tolstoy Studies Journal* a je dosud předsedkyní (prezidentkou) Společnosti Lva Tolstého. Vrací se nám tak do oběhu to, co tak nemilovali fenomenologové: psychologie, sice v modernějším hávu, ale přece jen rozbory vědomí a podvědomí, o nichž Z. Mathauser kdysi hovořil takto: „Do závorky se kladou záležitosti tajemného nitra“ [...] Pokud myslím vnitřní život v tom banálním smyslu, tu vnitřní drbárnu, tak ano. Už Sartrovi se dělalo nad adjektivem ‚niterný‘ skoro zle. Pro fenomenologii je vše vnější i vnitřní jaksi ‚venku‘, v nezkresleném stavu. Ještě freudismus se snažil agresivně vysvětlovat duševní hodnoty přes něco jiného – že A se rovná B, že B se rovná C, že lásku lze redukovat na věc fyziologie etc. Fenomenologie se snaží ne vysvětlovat jedno něčím druhým, odlišným, ale spíš osvětlovat – pro ni A je A. Nezapomeňte, že patřím ještě ke generaci, která vyrůstala v odporu k pozitivistické psychologii, jež na rozdíl od té moderní sestupovala do duše vnějškovými, přírodovědnými metodami. Nu, Junga už znám jen zprostředkovaně. U mne se v mládí fenomenologický protipsychologismus spojil s avantgardou, s ruskou formální školou a českým strukturalismem. Mám však dojem, že toto uskupení i dnes velmi žije. Před dvěma měsíci jsem se v Heidelbergu zúčastnil oslav Gadamerových stých

narozenin, kde se v debatách myslím dost názorně ukázalo, jak fenomenologie spolu s hermeneutikou zásadně pronikla do soudobé nauky o umění.“¹

Nechci však tímto dlouhým citátem tyto postupy opírající se o moderní podoby psychoanalýzy nijak odsuzovat, spíše naopak. Pamatuji se, jak se Z. Mathauser v podstatě negativně vyjadřoval k filozofii Nikolaje Berďajeva, neboť mu vytýkal právě to „tlachání“, resp. „drbání“ v nitru. Zajímavé je, že někteří z členů a předních reprezentantů nitranského týmu, s nímž byl Z. Mathauser bytostně spjat (výrazem toho bylo i udělení čestného doktorátu nitranské Univerzity Konštantína Filozofa), se do těchto končin pustili a ocitli se například na pokraji bádání o buddhismu.² Strukturalisté za „psychologickou herezi“ vylučovali ze svého Pražského lingvistického kroužku (Sedlák). Jsem toho názoru, že tu možná ani tak velký rozpor není, spíše jde o metodologická východiska, o stranu, z níž se k artefaktu přistupuje. Možná v apriorní nedůvěře k psychologismu a holistické antropologii je zakleta nedůvěra k exaktnosti psychologických přístupů, resp. k jejich limitům, k jejím „černým skříňkám“ – ovšem nejdůležitější je asi úsilí o tzv. metodologickou čistotu, tj. odmítání metodologického eklekticismu, což bylo jak pro strukturalisty, tak pro fenomenology příznačné. Naopak byli zastánci imanentních metod, kteří se úporně snažili o kompromisní řešení (R. Wellek) a využívali k tomu své osobní pozice „mezi proudy“ dané často jejich univerzitnímu učiteli původně z protilehlých metodologických břehů (v případě Reného Wellka duchovdec Otokar Fischer a strukturalista a kulturní aktivista Vilém Mathesius). Sám se domnívám, že tu rozpor v podstatě není, ale že tu jsou jisté metodologické limity: vyjádřil jsem je mimo jiné ve svých člancích vícekrát; nešlo o jednostrannou kritiku nebo odmítání jakýchkoli přesahů ze sféry tradiční literární vědy, ale spíše o uvědomění si znalostních a metodologických a snad i metodických mezí³.

Donna Tussing Orwin se ostatně opírá o ruského neuropsychologa Alexandra Luriu (1902–1977), ale v jejím Úvodu najdeme i S. Freuda a jeho ruské inspirace, Maxe Verworna apod. Za hlavní a originální znak ruského realismu, jemuž tradičně říká psychologický, pokládá právě ponor do hlubin duše, neustálé

¹ Z. Mathauser in: Když se na mne dívá obraz. Rozhovor s Jiřím Cieslarem (duben 2000), in: Z. M.: Báseň na dosah eidosu. Ke stopám fenomenologie v ruské literatuře a literární vědě. Univerzita Karlova v Praze, Praha 2005, s. 297–298.

² Srv. I. Pospíšil: Zdroje vidění Zdeňka Mathausera. In: Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jna Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008, ISBN 978-80-210-4546-0, s. 131–141. Týž: Estetika, antropologie a tzv. duchovnost: problém přístupu. In: Esteticko-antropologická koncepcia literatury a Andrej Červeňák. Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2008, s. 29–40. ISBN 978-80-8094-316-5.

³ Viz I. Pospíšil: Otvírání černé skříňky. K jádru a konsekvencím *Estetiky jednakosti* Lubomíra Plesníka. Opera Slavica 2002, č. 1, roč. XII., s. 23–33; Týž: Nezbytné metodologické návaznosti aneb Poněkud vyprázdněná pragmatika. Slavica Litteraria, X 4, 2001, s. 141–143).

Recenze

polemiky a dispute literárních postav; proto západnímu čtenáři ruská literatura, zejména klasika, připadala a často i připadá jako „loose baggy monster“ (s. 9); myslím, že právě ona „volnost“ (looseness), tedy v podstatě amorfnost, byť jen zdánlivá, absence tvarové elegance, tedy i konvence, je dominantou tohoto typu ruské literatury. Dokládá to pak aluzivním srovnáním *Madame Bovary* a *Anny Kareninové* – jinak ovšem zcela nenovém. Jestliže za začátek ruského psychologického realismu opět a tradičně považuje *Hrdinu naší doby*, lze se jen ptát, zdali ona novost nebyla také způsobena jiným typem narace, tedy jiným point of view, jiným pojetím literárního artefaktu, jež je v podstatě morfologické povahy, i když přirozeně vyplývá z psychologického ustrojení autorské osobnosti⁴; jinak řečeno: archaičtí morfologové a eidologové literatury onu „černou skříňku“ psychologie, duše, vědomí a podvědomí uzávorkovali, neboť podle jejich názoru je už mimo rámec literární vědy a snad i estetiky – nicméně přesahy a dokonce vytváření přelomových, mezních, hraničních oborů je odpovědí ve smyslu nezbytné interdisciplinarity: problémem však je, kdo ji bude kompetentně dělat, zda literární vědci, kteří si doplní psychologické vzdělání nebo naopak psychologové zaujatí literaturou – obojí je zcela nedostatečné.

Psychologičnost ruské literatury vidí autorka jako určitý ruský národní psychologický znak, ačkoli když uvádí N. M. Karamzina, nemůže pominout ani obyčejnou odvozenost od anglických modelů a celkové evropské preromantické atmosféry. Její iniciační miniportréty, ať již jde o Puškina, Lermontova, Turgeněva, Dostojevského a Tolstého jsou zcela konvenční a nepřinášejí mnoho nového, jenom snad to, že signalizují, čím a kým se bude autorka v dalším výkladu zabývat. Zajímavá je snad jen pozice Lva Tolstého na vrcholu této jakoby hodnotové pyramidy, ale když víme, o čem autorka předtím psala a co a kdo byl jejím hlavním zájmem, je to zcela logické; není však jasné, proč chybí Anton Pavlovič Čechov, psycholog ruské literatury par excellence, jímž se přitom obvykle a tradičně končí výklady ruské klasiky, i když, jak víme, stejně jako Lev Tolstoj a F. Dostojevskij, a to bez ohledu na jejich teoretické názory - se dotýkali moderny. Populární názvy jednotlivých kapitol – či spíše atraktivní a esejistické – také bohužel nepřinášejí nějaké nové průhledy, rekapitulující známé věci, jako je např. vztah Dostojevského a Turgeněva, mající ovšem i úzce osobní pozadí, přítomnost moderny v Tolstém nebo reflexe jako nástroj chápání ruské psychologické prózy, tedy tzv. ideologická beseda či dispute. Autorka se pokouší vyložit ruskou prózu, již říká psychologická, především z filozofického hlediska, ukazuje na její myšlenkový základ, odvozujíc ho např. z „karteziánského projektu“ nebo z Johna Locka – to je jistě možné, zejména pokud jde o anglofilní linii vedoucí od Karamzina k Tolstému, ale vyvozovat myšlenkové znaky krásné literatury přímo z filozo-

⁴ O tom viz I. Pospíšil: *Logika Lermontovova díla* (Сергей Владимирович Савинков: Творческая логика Лермонтова. Издательство Воронежского университета 2004). Новая русистика 2009, No. 1, s. 99–100. ISSN 1803-4950.

fických, resp. psychologických učení je zjednodušené. Dobře víme, jak Rusové měnili svá načtená východiska, o Dostojevského lásce k filozofování, ale nikoli k systematické filozofii, o ruské náboženské filozofii, jež se spíše starými Řeky nebo středověkými teology typu sv. Augustina nebo Tomáše Akvinského spíše jen inspirovala. To, co je podle mého soudu přínosné, je schopnost znovu pozorně přečíst některá díla jakoby poprvé, opravdu si silnou měrou ozvláštňují, jež kdysi V. Šklovskij spojoval právě s Lvem Tolstým, i když témata jsou již obehnaná (psychologie zla, dětství u Dickense, Dostojevského a Tolstého). Je zřejmé, že nejlépe autorka zná Lva Tolstého, ten je skutečným ohniskem jejího diskurzu, vše ostatní je z něho vyvozováno, nebo s ním komparováno. Partie o sepětí ruské prózy s filozoficky podloženým psychologismem tu již byla vícekrát se střídavými úspěchy rozehrávána. To, že autorka spojuje vznik ruského vědomí a sebevědomí se vznikem Rusů jako moderního národa, je jistě tvrzení pravdivé, ale je to opět nenový postřeh, nicméně sepětí krásné literatury se státem, literatura jako státotvorný prvek – to je jistě pro Rusy typické více než pro jiné Evropany, snad i Američany, i když i tu bychom podobné motivace našli. Ono utváření moderního národa, jak o něm autorka píše („Russians began to think about themselves as they strove to become a modern people. One of the most obvious consequences of such self-consciousness is the preeminence of psychological analysis as a tool for understanding human behavior.“ – s. 180), je ostatně v Ruské říši a později v SSSR na jiné úrovni a v komplikovanějším svazku s jinými etniky podobné jako kolonizace Severní Ameriky a silové územní utváření USA; tedy to, že velmoc musí být opravdu územně velká, že národní uvědomění se utváří jen na velkém území (viz Tjutčevovu vizi Ruska s hranicemi na Ganze, Labi a Nilu z jeho básně Русская география jsou všeobecně známé, stejně jako Monroeova doktrína a její uplatňování v politice USA, zejména v 19. století. Jestliže autorka zdůrazňuje, že „The first effect of Russian psychological prose on world literature was to strengthen the authority of the individual voice of the subject“ – (s. 181), když píše o tom, jak Tolstoj definuje zlo coby odklon od morálního zákona jako projev lidské svobody, jak potom vysvětlit jeho jiné polohy – stejně tak u Dostojevského, kde souhlasím s tím, že jej existencialisté nepřčetli správně (misread), je tam totiž i poloha extrémně náboženská a nesnesitelně didaktická. Na závěr bych řekl, že podstatný je právě tento paradox ruské literární klasiky a její neuchopitelnost a nepochopitelnost, její zdánlivé protimluvy vystihující iracionalitu lidského života jako takového. Díky Donně Tussing Orwinové jsme byli znovu upozorněni na aspekt psychologický, resp. na komplex filozofie-psychologie v ruské klasické literatuře, totiž na to, že toto téma se ještě nevyčerpalo, že klasika nerezaví, ale také na to, že často *nilhil novi sub sole*.

Ivo Pospíšil